

УДК 340(438):323.1

О. В. Турчак

*кандидат історичних наук, доцент,
заступник начальника факультету кримінальної міліції
(Львівський державний університет внутрішніх справ)*

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ СТАНОВИЩА НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН У ДРУГІЙ РЕЧІ ПОСПОЛИТІЙ

Національно-державна політика Другої Речі Посполитої, яка утворилася у листопаді 1918 р., відбувалася в складних умовах. Повоєнна Версальська система договорів, що мала на меті врегулювання європейських відносин, з самого початку мала в собі гострі протиріччя. Особливо гострою залишалася проблема нових кордонів та прав національних меншин. "Що раз, то сильніше переконується світ, що удержання миру в Європі не вдається перевести інакше, як ревізією повоєнних трактатів. Зокрема, ревізією границь... Теперішній стан польських границь є причиною переслідувань національних меншостей і вісної небезпеки війни на сході Європи" [10].

Сучасна українська історіографія проблеми представлена роботами І. Біласа [3], М.Гетьманчука [4], О. Красівського [8], М. Кугутяка [9], Ю. Сливки [11] та ін.

Для аналізу 20-х рр. характерною стала концепція польських національних демократів (ендеків) – "Польща для поляків". Ігноруючи міжнародну договірно-правову базу, польська влада спрямувала свою зусилля на знищення ознак національної суверенності українців Галичини і Волині, ліквідацію громадських і культурних інституцій, перетворення українських земель в інтегральну частину польської держави. 26 травня

1923 р. Рада міністрів Польщі прийняла постанову, що забороняла вживати назви "Східна Галичина", "Західна Україна" та зобов'язала надалі офіційно йменувати західноукраїнські землі тільки як "східні воєводства" [12].

Польська історіографія традиційно уважно підходила до аналізу усіх аспектів діяльності урядів у міжвоєнній Польщі, в тому числі й у сфері міжнаціональних відносин і національної політики. Сучасний її рівень визначають публікації О. Котовського [18], Т. Броварека і Г. Халупчака [15] та ін. Водночас новітнє вивчення проблеми в українській історіографії вимагає детального опрацювання не лише історико-правових документів, а й засад польських наукових праць.

Польська адміністрація створювала на місцях нові органи управління, ліквідуючи місцеві органи самоврядування. До кінця 1926 р. у Східній Галичині було розпущено 80 % сільських і майже всі повітові та міські ради [6]. Їх змінювали урядові комісари, які мали широкі повноваження. Українців не допускали до служби в державних установах. У 1925 р. із 150 членів міської ради Львова лише 2 представляли місцеве населення [5].

Пошук чинників, які мали би сприяти аналізу національної самоідентифікації населення, на перший план ставить мову. Історично на польських теренах ситуація складалася таким чином, що їх людність вживала польську мову. Тією ж мовою розмовляла шляхта з Великого Князівства Литовського, яка масово і переважно добровільно підлягала колонізації, хоча в побуті національна мова відігравала певну роль. Ще більш складним залишалося мовне питання серед селянського стану, де визначальним залишався регіон проживання. Таким чином у західних частинах краю переважала польська мова, а в східних – українська, а на північному сході – литовська. Слід додати, що ці мови, як наприклад польська і чеська в Сілезії, чи польська та українська на сході взаємно проникали [21, с.10-11] в різні етнічні середовища.

Подібним чином складалася ситуація і у релігійній сфері. Селяни, що розмовляли польською мовою переважно були католиками, хоча в Сілезії і на Мазурах переважали протестанти. Серед розмовляючих українською мовою переважали православні, однак зростало число греко-католиків [14, с.68-69].

Період перебування польських земель у складі Росії, Австрії і Пруссії був водночас часом, коли на землях вже неіснуючої Речі Посполитої розпочалися процеси, які додатково ускладнювали суспільну ситуацію, що складалася. У мовній сфері білоруська, українська, литовська мови, яких до цих часів вважали тільки і виключно за селянські говори, переживали свій розквіт. І хоча, на думку польських авторів, їх вживання до 1904 р. було забороненим, насправді відбувалися процеси, пов'язані з щораз ширшим вживанням цих мов. Йшлося передовсім про видання цими мовами періодичних видань, які доходили до щораз численніших суспільних груп [16].

Процес формування національної самосвідомості на польських землях проходив по-різному. Скажімо, на зайнятих Росією землях цей процес був пов'язаний також з революціями 1905 та 1917 років. Атмосфера царського утиску активізувала до національного спротиву різні суспільні групи, а в їх числі й представників інтелігенції. Під кінець Першої світової війни національне питання в Росії вдало використовували представники німецького уряду. Вони намагаються створювати серед народів пригноблених Росією національні системи освіти, інспірують утворення залежних від себе органів (білоруського, польського, литовського, українського). Невдовзі після цього утворились незалежні держави: Литва, Латвія, Польща. Не вдалося натомість, як стверджують польські автори, утворити незалежну білоруську державу. Скликаний 18 грудня 1917 р. загально білоруський конгрес був розпущений більшовиками. Коли до Мінська підійшло німецьке військо, то 25 березня 1918 р. було

проголошено незалежність Білорусії, яка на короткий час стала маріонетковою державою, а невдовзі територія Білорусії знову була зайнята більшовицькими військами [1-2].

7 листопада 1917 року було проголошено утворення Української Народної Республіки, яка невдовзі також була зруйнована більшовиками.

1 листопада 1918 р. на території Галичини була проголошена Західно-Українська Народна Республіка. Після завятих боїв в ніч з 21 на 22 листопада 1918 р. Львів був зайнятий польськими військами. Польсько-українська війна за незалежність ЗУНРу тривала до середини 1918 р. і завершилась повною окупацією Галичини польською армією.

Подальший хід подій у Центрально-Східній Європі привів до того, що Білорусь і Україна стали радянськими республіками. Їхні кордони з Польщею визначив Ризький договір 1921 р. Литва, так само як і інші прибалтійські республіки, зберегла незалежність, однак в результаті конфлікту з Польщею втратила Віленський округ [21, с. 82].

Незалежність польської держави після понад ста років перебування у складі Австрії, Росії і Пруссії було проголошено 11 листопада 1918 р. Польська республіка повстала внаслідок дій польських національних рухів, однак на її території проживали також суспільності, відмінних від поляків, етнічних груп. Складали вони понад тридцять відсотків її мешканців (на основі даних 1931 року). Мало того, в деяких регіонах краю ці меншини переважали – йдеться передовсім про білоруське чи українське населення на сході, чи литовців на північному сході. Для багатьох етнічних груп нова політична ситуація привнесла також розбиття їхніх етнічних теренів. Наприклад, українці були поділені між Польщею, СРСР, Румунією і Чехословаччиною. Єврейська людність на великих територіях держави залишилася в меншості, поза деякими містечками на сході. Якщо йдеться про німецьку меншину, то систематично відбувалася еміграція до Німеччини.

У міжвоєнний період польські власті провели два загальні переписи населення у 1921 і 1931 роках. До сьогоднішнього дня їх результати (так, до речі, вважають також і польські історики. – *О.Т.*) породжують дискусії і контрверсії у середовищах істориків. Передовсім йдеться про перший перепис, який не охопив Віленського округу і Верхньої Сілезії, а також не взяв до уваги післявоєнних переміщень населення, особливо характерних для східних воєводств. Ці переміщення були такими значними, що охопили понад 1 млн. осіб [19, с. 38]. Необхідно додати, що на теренах Західної України українські політичні сили оголосили бойкот перепису населення, не визнаючи суверенність Польщі на цих територіях. Сумнів викликало також питання, задане в анкеті для перепису про національність, яка для значної частини суспільності поєднувалося одночасно з громадянством, що було помилкою [21, с. 27].

У переписі з 1931 р. питання про національність було трансформовано в рідну мову. Польські дослідники стверджують, що перепис відбувався в стабільній політичній ситуації, коли післявоєнні міграції завершилися, кордони були усталені, а працівники статистичного апарату вже набули відповідного досвіду. Звичайно, що це все не було підставою до певних випадків зловживань.

Головним чином це стосувалося південно-східних воєводств, де представники адміністрації запровадили певні зміни до питальника, що змінював задекларовану мову на польську. Декілька років пізніше цю діяльність демограф Едвард Штурм де Шутрем прокоментував наступним чином: "Робота то була настільки брутальна, що керівники, відповідальні за опрацювання перепису населення були здивовані і мали навіть намір неопрацювання назагал безвартісних даних національних для цілого сходу Польщі (...). Треба однак додати, що вищі влади в Польщі, здаючи собі справу з безчільного фальшу, заборонили публікації матеріалів для національних менших і одиниць як-от гміни і села (бо там зловживання

було б видно відразу), водночас заборонили науковцям та іншим спеціалістам доступ до автентичного матеріалу перепису" [21, с. 36].

Не дивлячись на недостатню вірогідність перепису Головне статистичне управління звернуло увагу на інформацію про віровизнання. Це мало раціональне тлумачення у відношенні до східних воєводств, де різниці релігійного визнання були аналогічні з національними – не мало це однак місця у центральних і західних воєводствах, де серед поляків було дуже багато протестантів, а серед німців був значний відсоток католиків.

Висновки перепису населення ще раз довели, як складається питання національної свідомості, яка формувалася роками і як нові чинники впливають на її зміни. Пояснення перш за все з'явилися щодо опублікованих для східних воєводств Польщі категорії "тутешні". Зараховано до цієї групи усіх, які не зуміли окреслити своєї рідної мови відповідно до поданого питальника, а замість цього вживали прикметники: селянський, місцевий, тутешній та ін. Поява терміну "тутешні", які не можна вважати як науковий відповідник, дуже часто виступало при проведенні перепису на теренах Західної України.

Національна структура населення Польщі за результатами перепису 1931 р. виглядала наступним чином: поляки – 21,9 млн. осіб (це складало 68,9 % від усього населення країни), українці – 4,4 млн. осіб (13,9%), євреї – 2,7 млн. осіб (8,6 %), білоруси – 990 тис. осіб (3,1 %), росіяни – 133 тис. осіб (0,4 %), литовці – 83 тис. осіб (0,3 %), чехи – 38 тис. осіб (0,1 %), "тутешні" – 707 тис. осіб (2,2 %), інші – 11 тис. осіб (0,1 %), не подані – 22 тис. осіб (0,1 %).

Ці дані не відображають повністю національної ситуації в польській державі. Бракує даних щодо інших меншин, таких як румуни, словаки, татари, що, однак, не змінює факту про високий відсоток національних меншин у Польщі у порівнянні з сусідніми державами, такими, як Румунія чи Болгарія.

Становище національних меншин у Польщі було різним. Це залежало від національної свідомості, суспільного статусу даної групи, а також від її політичних устремлінь.

Правовий статус національних меншин Польщі був визначений вже в Маніфесті Тимчасового народного уряду Польської Республіки з 7 листопада 1918 р., яким декларувалися гарантії рівності прав і обов'язків для всіх мешканців без уваги на її походження, віру й національність [13].

Польська держава, приймаючи постанови Версальського договору, зобов'язувалася виконувати в своєму законодавстві приписи Малого Версальського договору. Ці настанови були взяті владою як засадничі принципи для будівництва національного правового законодавства в сфері права національних меншин. А згодом ці принципи Версальського договору увійшли в основу національного права і в Конституцію 21 березня 1921 року.

У статті 95 вказувалося: "Річ Посполита гарантує на своїй території повну охорону життя, свобод і майна усіх громадян незалежно від походження, національності, мови, раси або релігії (...)". Стаття 96 гарантувала рівність щодо права і рівне трактування участі в публічному житті. У статті 109 зазначалося: "Кожен громадянин має право дотримання своєї національності, збереження і плекання власної мови і національних особливостей. Окрім того закони держави забезпечують меншинам у польській державі повний і вільний розвиток їхніх національних особливостей шляхом автономних об'єднань меншин за публічно-правовим характером [17].

В інших статтях містилися також гарантії прав свобод і сумління, а також право утворення представниками меншин власних шкіл і виховних закладів, які гарантувала стаття 110: "Польські громадяни, які належать до національних меншин, відповідних чи мовних, мають рівне з іншими громадянами право утворення, нагляду і діяльності своїм власним коштом

доброчинних закладів, релігійних і громадських, шкіл та інших виховних установ так і вільного вживання в них своєї мови і виконання приписів своєї релігії" [17].

Конституція зберігала також норми права, які не зовсім відповідали їй, а були наслідком правових відносин попереднього періоду. Головним чином це стосувалося нормативного законодавства щодо євреїв, яке в Польщі залишилося після російського законодавства. Процес зміни права і в першу чергу дискримінаційних законів, на думку польських істориків права, тривав до 1931 року.

Щодо питання національних меншин в 30-х рр. ХХ ст., то в польській науковій літературі існує думка, що конституція з 23 квітня 1935 р. набула іншого характеру, ніж попередня у питаннях національних меншин. Вона стояла на засадах підпорядкування інтересів особи, сукупності осіб, репрезентованій через державу. Крім того, вона привнесла значні права меншинам, особливо в питанні збереження своєї національності, мови і релігії, а також гарантувала охорону життя і майна та рівність щодо права для всіх громадян.

Поза конституцією права національних меншин гарантували також закони нижчого порядку. Проблематику шкільництва меншин було піднято в декреті з 1919 р., в якому зобов'язувалося проведення навчання на рівні загальної школи. Фактично головний зміст цьому декрету був викладений у законі з 1924 р. (т. зв. закон Грабського), який на цілий міжвоєнний період регламентував організацію шкільництва литовської, української та білоруської меншин. Українські політичні сили виступали проти цього закону [7]. Закон давав можливість утворення публічних шкіл з мовою навчання даної меншини, якщо вона складала принаймні 25 % загального числа мешканців гміни і якщо щонайменше 40 батьків, що належали до одного шкільного округу і мали дітей шкільного віку склали відповідну вимогу. Шкільна система підпала зміні в 1932 р. У зв'язку з

впровадженням двох наступних законів. Це були закон про шкільний устрій і закон про приватні школи і наукові і виховні заклади. Ці акти змінили систему організації і програми навчання загальних шкіл і середніх (школи загальні – 7-літні – 3-ох ступенів, 6-літні до цього часу середні школи поділено на 4-літні гімназії та 2-ох літні ліцеї), а також врегульовано систему освіти приватних закладів, де було гарантовано державній та освітній владі можливість їхнього контролю нагляду за школами національних меншин [15, с.45–47].

Багато контроверсій зустріли закони, які стосувалися громадянських прав. Перший з них від 20 січня 1920 р. визнавав польське громадянство усім особам, які не були громадянами інших держав і проживали на території польської держави. Цей закон відразу викликав суперечки між польською владою і представниками німецької меншини. Після його обговорення на рівні Ліги Націй та Постановою Постійної палати міжнародного правосуддя в Гаазі було підписано польсько-німецьку конвенцію (Віденська Конвенція з 30 квітня 1924 року), згідно якої польське громадянство набували особи, які мали "domicyl" на цілій території Польщі. При чому цей закон допускав можливість двох сталих місць проживання. Для набуття громадянства вистачало одного сталого місця проживання на території Речі Посполитої і не було вимоги проживання даною особою на території Польщі. Закон не регулював до якого часу особи, що мають підстави до набуття громадянства могли "зголосити свої подання". Проблеми ці урегулювала Віденська конвенція, яка визначила остаточний термін еміграції осіб до Німеччини – 1 липня 1926 року.

Аналогічні речі були усталені також Ризьким договором і стосувалися вони громадянства осіб польської та української національностей. Згідно з цим договором встановлювався термін подачі відповідної щодо

громадянства заяви. Було встановлено термін – рік після ратифікації Ризького договору, тобто квітень 1922 року [16].

Найбільші дискусії викликав закон про позбавлення громадянства від 31 березня 1938 року, який дозволяв властям позбавляти громадянства осіб за "втрату зв'язку з державою". Існуючі в ньому приписи мали загальний характер і були використані для позбавлення громадянства осіб нелояльних до влади [15, с.49].

Політика щодо національних меншин здійснювалася у міжвоєнний період багатьма установами. Нею займалося, головним чином, Міністерство внутрішніх справ, в якому існував політичний департамент і діяв національний відділ, а також інші інституції, як-от Міністерство закордонних справ, Міністерство релігійних справ, Міністерство релігійних визнань і громадської просвіти, Міністерство збройних сил і цілі дорадчі структури, як от Секція політичного комітету Ради міністрів до справ Східних воєводств і національних меншин, що функціонувала в уряді В. Грабського. У перші роки незалежності її діяльність була визначена сильними міжнародними чинниками, і вона повинна була гарантувати політичну стабільність держави.

Перші правові акти щодо національних меншин з'явилися відразу з утвердженням польської держави. У лютому 1919 р. був опублікований Декрет Начальника держави, що окреслював компетенції єврейських гмін і визнавав їх як державні інституції. Права національних меншин знайшли своє відображення у Березневій конституції 1921 року. У січні 1922 р. уряд оголосив тимчасові правила, що регулювали відносини державних структур з православною церквою в Польщі, однак це стало початком напруженої атмосфери у взаємних відносинах на наступні роки. Рівень вирішення національного питання в Польщі зростав ще й тому, що у парламентарних виборах 1922 р. представники меншин виступили із спільною заявою Блоку Національних Меншин, а результати виборів були

наступними: 89 депутатських мандатів і 27 сенаторських. Усе це свідчило, що представники національних меншин можуть стати помітним чинником у польському парламенті. Саме національні меншини відіграли визначальну роль у перемозі на президентських виборах Габріеля Нарutowича, а після його загибелі – С. Войцеховського [15, с. 267].

Спроби врегулювання державної політики щодо національних меншин піднімалися в різних формах і рівнях. Так, уряд Сікорського, наприклад, прискорив ліквідацію власності німецької меншини, а також підвищив контроль за діяльністю товариств національних меншин. Уряд Вітоса, утворений під кінець травня 1923 року, зайняв націоналістичну позицію, намагався зменшити можливості для функціонування національних об'єднань та їх організації, виступив за зменшення майна національних товариств та водночас прагнув до розширення можливостей католицького костелу і поляків на землях, населених національними меншинами. Кабінет В. Грабського, реалізуючи політику стабілізації господарства і проводячи економічні реформи, намагався зберегти інтегральність держави, достатньо виважено йшов на поступки національним меншинам. Істотною була урядова діяльність у сфері шкільництва і церкви, але ця політика не принесла належного ефекту в плані зміцнення стабільності у державі. У зв'язку з погіршенням політичної ситуації, уряд змушений був працювати над зміцненням урядових інституцій та розширенням участі військових у публічній адміністрації. За домаганням уряду було організовано корпус охорони пограниччя. Одночасно посилювалася діяльність адміністративних установ, які мали стабілізувати національну ситуацію в цих регіонах, які були віддавалися під керівництво міністрові без портфеля С. Тгургуттові.

Черговий перелом в політиці влади щодо національних меншин відбувся в часи травневого замаху. Замах підтримало єврейське, українське та білоруське середовища. Нова влада запропонувала політику асиміляції і

поступового поборювання антидержавних тенденцій. Було запропоновано також остаточне врегулювання релігійних відносин, проведення аграрної реформи і самоуправлінські вибори. У 1927 р. уряд вирішив провести зміни щодо діяльності окремих відділів білоруської меншини. У березні цього року було легалізовано Білоруську Селянську Робітничу Громаду, якій висунули звинувачення в діяльності, направленій на приєднання білоруських земель до Радянського Союзу, реалізацію завдань комуністичного руху і ворожість щодо польської держави. Білоруська селянська Робітнича Громада – радикальна робітнича партія – була утворена в 1925 році як сеймовий Клуб у депутатів. Через два роки після утворення вона налічувала 100 тис. членів. Легалізовано її було в 1927 році. Крім політичної діяльності, партія опікувалася діяльністю громадських білоруських об'єднань, а також утворенням бібліотек, театральних гуртків, кас взаємодопомоги та ін. [15, с. 30]. Це було наслідком того, що після виборів 1928 року маршал Ю. Пілсудський пробував формувати репресивну політику щодо своїх противників. Репресії стосувалися опозиції, а також організацій національних меншин, передовсім тих, яких підозрювано в поширенні національної ідеології і намаганні створення парамілітарних організацій. Діяльність польського уряду викликала протести національних сил: у 1931 році українські націоналісти вбили Тадеуша Голувку – політичного діяча, який займався справами національних меншин, а в 1934 р. було застрелено міністра внутрішніх справ Болеслава Перацького, звинуваченого українськими силами в кривавих акціях пацифікації у східних воєводствах [18, с. 114-115].

Уряд робив певні дії, щоби вийти з атмосфери напруженості. Міністерство релігійних визнань і громадської просвіти вирішило запровадити обов'язкове навчання білоруської та української мови в гімназіях, що функціонували в східних воєводствах. Опрацьовані урядом

заходи у сфері національної політики давали також можливість навчання в школах національних меншин німецькій молоді в західній частині держави, при цьому вказувалося на контроль за німецьким шкільництвом, бібліотеками, а також за спробами переведення німецьких приватних шкіл на державну систему навчання [18, с.123-124].

Окрім поступок, здійснених урядом щодо організації навчання національних меншин, уряд не висловив згоди на творення громадського єврейського навчання. Напружені національні стосунки не зникали. Їх активізували акції саботажу, проведені Українською Військовою Організацією. Відповіддю польських властей стала пацифікація 450 сіл, населених головним чином українцями, а також арешти депутатів, представників від національних меншин, закриття частини товариств і ліквідація окремих шкіл. Після цих акцій почалися пошуки порозуміння з представниками меншин. Певні намагання знайти компроміс у цій сфері виходили від греко-католицької церкви, яка виконувала свого роду роль посередника між урядом і представниками українських угруповань (наприклад, УНДО). Демократизацією такого потепління в стосунках мало бути видання у вересні 1932 р. Польсько-Українського Бюлетеня. Фіналом цих подій стала польсько-українська угода з 1935 року. Вона була прийнята в сприятливих для уряду умовах. Це було викликано значним впливом волинського воєводи Генріка Юзефського, а також шоком, який справила на польську людність серія замахів, здійснених щодо польських діячів. Після парламентських виборів 1935 року польські власті оголосили амністію, однак багато вимог українців, передовсім у сфері мови і шкільництва (наприклад, утворення університету) не були реалізовані.

У першій половині 30-х рр., після виходу Третього Рейху з Ліги Націй у 1934 р. Польща перестала виконувати постанови Малого Версальського договору. У цей час серед німецької меншини наступив інтенсивний процес гітлеризації при одночасному підкресленню своєї лояльності до

Польщі. Німецька громадськість користувалася фінансовою допомогою з Берліна, яка збільшилася після приходу до влади Гітлера. Початок 30-х років проходив також під знаком значних антиєврейських виступів, що серед польських євреїв викликало почуття відчуження. Етапним для національної політики в міжвоєнний період став 1932 рік, передовсім закон щодо шкільництва, який вів до змін його структури, а водночас запровадження ще більшого державного контролю над системою освіти. Після смерті Ю. Пілсудського у 1935 році дії влади відзначалися наступом на націоналістичні організації, почався загальний відхід від толеранційного стилю. Новою доктриною в державі стала лінія на асиміляцію або еміграцію. 19 грудня 1935 року було ліквідовано Комітет у справах національностей, який, головним чином, займався питаннями національних меншин. Дії влади були спрямовані на зміцнення в державі польськості. У цій атмосфері нового виміру також набрала політика щодо євреїв. Міністерство релігійних визнань і освіти дозволило утворювати т.зв. "get lawkowuch" в школах (виділялися окремі парти (лавки) для євреїв у багатьох навчальних закладах. – *О.Т.*). Міністерство також працювало над проектом розв'язання єврейського питання через масову еміграцію. З цієї метою з ініціативи Міністерства закордонних справ навіть ліквідували Єврейський комітет еміграційно-колонізаційний. Згадуваний закон про втрату громадянства з 1938 року, стосувався близько 75 тис. осіб, а у 88 % йшлося про громадян єврейської національності [15, с. 273].

У кінці 30-х рр.. ХХ ст. відбулося чергове загострення польсько-українських відносин. Свідченням цього були терористичні акції Організації Українських Націоналістів у Східній Галичині, а також відкликання волинського воєводи Г. Юзефського.

У листопаді 1938 р. були врегульовані відносини з польською автокефальною православною церквою. Ця інституція отримала гарантії діяльності, відрегульовано було також її майнове становище. Одночасно

уряд досяг впливу на заняття посад у цій церкві кандидатами, лояльними до польської держави. Промови ("казання") у цій церкві, а також адміністративні документи виконувалися польською мовою.

Якщо йдеться про німецьку меншину, то досі нейтральна політика влади від грудня 1938 року почала змінюватися. Польські власті встановили нагляд над німецькими товариствами, обмежили навчання німецькою мовою, звільнили з керівництва громадських активістів. Дійшло навіть до арештів і позбавлення громадянства. Ці дії аргументувалися необхідністю піднесення обороноздатності країни. Такою ситуація зберігалася аж до початку війни.

У передвоєнний час політика уряду та його програми в національному питанні вже не відігравали значної ролі. Властиво, усю діяльність уряду можна звести до кількох декларацій і відозв. У першій з них з жовтня 1939 року прем'єр Владислав Сікорський зазначав: "... єдиною метою Уряду Національної Єдності буде відбудова великої Польщі, яка буде для всіх своїх громадян на рівні справедливою". У черговій відозві уряду з 18 грудня цього ж року читаємо: "Національним меншинам, які разом з польським народом взяли участь у боротьбі і залишилися вірні Польській Державі, Польська держава гарантує справедливість, вільний правовий захист" [15, с. 278].

З ініціативи єврейського представника в Національній Раді Польської Республіки уряд в декларації від 3 листопада 1940 р. запевнив, що майбутня РП буде демократичною державою, яка гарантуватиме кожному своєму громадянину рівні громадянські і суспільні права. Уряд одночасно заявив про свій відхід від передвоєнного антисемітизму. 24 лютого 1942 року видано декларацію, яка проголошувала відродження польської держави як держави демократичної, яка гарантувала рівність щодо права, а також " (...) пошанування права національних меншин слов'янських, литовських і єврейських народів". Декларація давала гарантії рівності

щодо права, свободи віросповідань, сумління і слова, а також свободи творення товариства. 30 липня 1943 року уряд видав Відозву до Українського народу. Цей документ відрізнявся від попередніх урядових проектів, що мали на меті поліпшити польсько-українські відносини перш за все запевненнями здійснення постулатів української сторони, що стосувалося відкриття після війни Українського університету у Львові та ін. Досить виразно документ акцентував на системі покарань за співпрацю з німцями [15, с. 278].

Співпраця із єврейськими середовищами для польського уряду складалася не завжди добре. Не змінив цього навіть той факт, що представник єврейської меншини засідав у Національній Раді. Не дивлячись на цю не найкращу співпрацю, фактом залишається те, що уряд багаторазово інформував суспільну громадськість про дружні наміри до єврейського населення, а також був посередником у передачі євреям фінансової допомоги.

Таким чином, сучасні польські історики стоять на засадах, що Друга Річ Посполита проводила різномірну політику щодо національних меншин. На стосунки між польським урядом і численними представниками меншин дуже часто впливали різні чинники, інколи випадкові. Такими факторами творення відносин були історія попередніх відносин, національні амбіції національних меншин та ін. Водночас, політика численних польських урядів у національному питанні не була виваженою і вона коливалася між концепцією асиміляції, чи деклараційними запевненнями введення цілої групи привілеїв, головним чином, у сфері культури, що мало бути нагородою за лояльне ставлення до держави. У Другій Речі Посполитій не вдалося, однак, розв'язати питання національних меншин. Польські історики Т. Броварек та Г. Халупчак [15, с. 278] стверджують, що, можливо, це було обумовлено браком часу, бо двадцять одного року незалежності не вистачило, щоби перекреслити роки антагонізмів й

стереотипів і знівелювати економічну різницю між різними групами населення.

Список використаних джерел

1. Алексієвець Л. Історичні та соціальні політичні передумови й конкурентні обставини відродження незалежної Польщі / Л. Алексієвець // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка: Серія "Історія". – 2005. – Вип.2. – С.288-308.

2. Алексієвець Л. Погляд на відродження та формування Польської держави в 1918–1926 рр. / Л. Алексієвець // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка: Серія "Історія". – 2007. – Вип.1. – С.159-163.

3. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953 рр. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: У 2 кн. / І. Білас. – К. : Либідь, 1991. – Кн. 1. – 424 с.

4. Гетьманчук М. Українське питання в радянсько-польських відносинах 1920-1939 рр. / М. Гетьманчук. – Львів, 1998. – 428 с.

5. Державний архів Львівської області, ф.272 (Дирекція поліції у м. Львові. 1921-1933), оп. 58, спр. 347, арк. 65.

6. Діло. – 1926. – 15 вересня.

7. Історія Центрально-Східної Європи. Посібник для студентів історичних і гуманітарних факультетів університетів / За ред. Л. Зашкільняка. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2001. – 660 с.

8. Красівський О. Галичина у першій чверті ХХ ст. / О. Красівський. – Львів, 2000. – 416 с.

9. Кугутяк М. Українсько-польські стосунки 20–30-х рр.: від конфронтації до "нормалізації" / М. Кугутяк // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. – Івано-Франківськ : План, 1997. – С. 18-28.

10. Свобода. – 1924. – 15 червня.

11. Сливка Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920-1919) / Ю. Сливка. – К. : Наук. думка, 1985. – 271 с.
12. Центральний державний історичний архів України у м. Львові, ф.711 (Польське історичне товариство у м. Львові 1887–1940 рр.), оп. 1, спр. 16, арк. 1.
13. Ajnenkiel A. Sejmy a konstytucje w Polsce 1918-1939 / A. Ajnenkiel. – Warszawa, 1968. – 132 с.
14. Besala J. Ilustrowana Kronika dziejów Polski / J. Besala, A. i M. Leszczyński. – Poznań, 2007.
15. Browarek T. Mniejszości narodowe w Polsce 1918-1995 / T. Browarek, H. Chałupczak. – Lublin, 1998.
16. Kallas M. Historia ustroju Polski X-XX w. / M. Kallas. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWW, 1997. – 564 s.
17. Konstytucja marcowa z 1921 roku [w] Polskie konstytucji, www.Konstytucje.pl. 29.04.2007.
18. Kotowski A. Polska polityka narodowościowa wobec mniejszości niemieckiej w latach 1919-1939 / A. Kotowski. – Turiń, 2002.
19. Landau Z. Gospodarka Polski międzywojennej w latach 1918–1939 / Z. Landau, J. Tomaszewski // W dobie inflacji 1918–1923. t.1. – Warszawa, 1967.
20. Nedziałkowski M. Demokracja Parlamentarna w Polsce / M. Nedziałkowski. – Warszawa, 1930. – 120 s.
21. Tomaszewski J. Mniejszości narodowe w Polsce XX wieku / J. Tomaszewski. – Warszawa, 1991.

Турчак О. В.

Історико-правові засади становища національних меншин у Другій Речі Посполитій

Висвітлено історико-правові засади стану національного питання у Другій Речі Посполитій у 1918-1939 рр. на основі аналізу сучасних українських та польських авторів. З'ясовано зовнішньополітичні та внутрішні адміністративні і соціальні чинники, які впливали на формування державної політики у сфері національних відносин та показано їх стан через діяльність польських урядів

Ключові слова: Друга Річ Посполита, українська і польська історіографія, національні меншини, урядова політика, права національностей

Турчак А. В.

Історико-правові основи становища національних меншинств во Второй Речи Посполитой

Рассмотрены историко-правовые основы состояния национального вопроса во Второй Речи Посполитой в 1918-1939 гг. на основе анализа современных украинских и польских авторов. Проанализированы внешне-политические, внутренние административные социальные факторы, которые влияли на формирование государственной политики в области национальных отношений и показано их состояние через деятельность польских правительств

Ключевые слова: Вторая Речь Посполитая, украинская и польская историография, национальные меньшинства, правительственная политика, права национальностей

Turchak O. V.

Historical and legal bases of the national minorities status in the Second

Polish Republic

The article deals with the elucidation of historical and legal bases of the national question in the Second Polish Republic in 1918-1939 on the basis presented by modern Ukrainian and Polish scientists. Foreign and domestic administrative and social factors that influenced the formation of the public policy in national affairs have been found and showed their status through the activity of the Polish governments

Key terms: Second Polish Republic, Ukrainian and Polish historiography, national minorities, government policies, the rights of nationalities